

Katarzyna Strąk

Polska Akademia Nauk, Polska

katarzyna.strak@inp.pan.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4561-2815>

Status dziecka posiadającego obywatelstwo Unii w świetle prawa pobytu wynikającego z art. 20 TFEU

The Status of a Child Who Is a European Union Citizen in the Light of the Right of Residence under Article 20 TFEU

Abstract: In its recent judgment (C-420/22 NW and C-528/22 PQ of 24 April 2024), the EU Court of Justice once again referred to the concept of ‘deprivation of the substance of the rights conferred by citizenship of the Union’ in the context of a possible obligation of a minor EU citizen to leave the territory of the Union if a right of residence is not granted to a third-country national who is a family member of that citizen. This paper proposes looking into the legal situation of minor EU citizens and their parents who are third-country nationals through the lens of the concept of EU citizenship. It aims to analyse the judgments of the EU Court of Justice, starting with the case of *Ruiz Zambrano*. What all of them have in common is that all of the parties in the proceedings before national courts are third-country nationals and parents to children who are EU citizens. These judgments helped clarify and systematize both the children’s and the parents’ situations, with important implications for the scope of their rights. The paper thus proposes the systematization of several issues, e.g. the scope of the ‘essence of rights’, its possible limitations, the consequences for both EU and non-EU citizens, the notion of dependence, the obligation to have sufficient resources and the importance of fundamental rights. The methodology includes an analysis of Court of Justice case law, with special consideration of the facts of cases before national courts, as well as a critical reading of the relevant literature.

Keywords: best interests of a child, citizenship of the European Union, relationships of dependency, substance of rights, third-country nationals

Słowa kluczowe: najlepszy interes dziecka, obywatelstwo Unii, stosunek zależności, istota praw, obywatele państw trzecich

Wprowadzenie

W jednym ze swoich ostatnich wyroków w sprawach połączonych C-420/22 *NW* i C-528/22 *PQ* z dnia 24 kwietnia 2024 r. Trybunał Sprawiedliwości UE ponownie odniósł się do pojęcia „pozbawienia istoty praw wynikających z obywatelstwa Unii”, stwierdzając, że „istnieją bardzo szczególne sytuacje, w których pomimo faktu, że prawo wtórne UE dotyczące prawa pobytu obywateli państw trzecich nie ma zastosowania, a dany obywatel Unii nie skorzystał ze swojej swobody przemieszczania się, prawo pobytu musi jednak zostać przyznane obywatelowi państwa trzeciego, który jest członkiem rodziny tego obywatela Unii, ponieważ w przeciwnym razie skuteczność obywatelstwa Unii Europejskiej zostałaby podważona, gdyby w wyniku odmowy takiego prawa ten obywatel Unii był w praktyce zmuszony do opuszczenia terytorium Unii Europejskiej jako całości, pozbawiając go w ten sposób rzeczywistego korzystania z istoty praw przyznanych przez ten status”.

Artykuł ma na celu analizę sytuacji prawnej dzieci – obywateli Unii i ich rodziców – obywateli państw trzecich przez pryzmat koncepcji obywatelstwa Unii Europejskiej i w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej: TSUE, Trybunał). Cechą wspólną analizowanych orzeczeń jest fakt, że wszystkie strony postępowań przed sądami krajowymi są obywatelami państw trzecich, rodzicami dzieci – obywateli Unii. Rodziny te przyjmują różne konfiguracje. Najczęściej spotykanym modelem jest taki, w którym jedno z rodziców jest obywatelem Unii. W większości przypadków dzieci wychowywane są przez jednego z rodziców. Małżeństwa bardzo często decydują się na rozwód albo ojcowie jedynie uznają dzieci, ale nie uczestniczą lub uczestniczą w wąskim zakresie w ich wychowywaniu. W jednym z przypadków tylko dzieci posiadały obywatelstwo Unii, mając rodziców – obywateli państw trzecich, ale, jak słusznie zauważa się w literaturze, państwa członkowskie obecnie nie przyznają obywatelstwa tylko w związku z urodzeniem się na ich terytorium (Peers, 2017; Nissen, 2021, s. 77). Można też wspomnieć przypadek dziecka obywatela Unii, mieszkającego z matką, ojczymem i młodszym rodzeństwem, z których wszyscy posiadali obywatelstwo państw trzecich.

Centralnym elementem tego artykułu jest zatem dziecko – obywatel Unii i jego status w kontekście prawa Unii (FRA, 2022), a bardziej szczegółowo – w kontekście art. 20 TFUE i na podstawie orzecznictwa TSUE dokonującego wykładni tego przepisu. Należy wskazać, że orzecznictwo TSUE poświęca prawom dzieci dużo uwagi w różnych aspektach, na przykład w kontekście kontaktów z osobami bliskimi w sytuacjach transgranicznych (Maliszewska-Nienartowicz, 2022) czy w ramach unijnej polityki migracyjnej i azylowej (Frasca & Carlier, 2023). Powstają również badania oparte na teoriach nawiązujących do badań w zakresie rozwoju dziecka (Nissen, 2021).

Na tej podstawie można postawić tezę, że na przestrzeni lat sytuacja dzieci i ich rodziców została znacznie usystematyzowana i doprecyzowana, co miało swoje

ważne przełożenie na zakres przysługujących im praw. Zweryfikowanie założenia badawczego wymaga analizy takich zagadnień, jak: zakres pojęcia istoty praw, jego możliwe ograniczenia, pojęcie stosunku zależności, kwestia obowiązku posiadania wystarczających zasobów, prawa podstawowe. Powiększająca się liczba orzeczeń TSUE pozwala na coraz lepsze zrozumienie zasad stosowania art. 20 TFUE wykorzystywanego jako narzędzie do wzmacniania jedności rodziny i zagwarantowania dobrostanu dziecka.

Stąd również metodologia przyjęta dla celów tego artykułu obejmuje w głównej mierze analizę orzecznictwa TSUE z uwzględnieniem stanów faktycznych poszczególnych spraw zawisłych przed sądami krajowymi, a także krytyczną lekturę literatury przedmiotu.

1. Obywatelstwo Unii (art. 20 TFUE) i swoboda przepływu osób (art. 21 TFUE)

Art. 20 TFUE przyznaje wszystkim osobom posiadającym obywatelstwo państwa członkowskiego status obywatela Unii, a TSUE doprecyzował, że stanowi on podstawowy status obywateli państw członkowskich. Z tego tytułu obywatelom Unii przysługuje szereg praw szczegółowo ujętych w art. 21–24 TFUE, w tym „podstawowe i indywidualne” (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 13.09.2016, C-304/14) prawo do swobodnego przemieszczania się i przebywania na terytorium innych państw członkowskich, z zastrzeżeniem ograniczeń i warunków przewidzianych w traktacie oraz przepisach przyjętych w celu ich wykonania (art. 21 TFUE). Jako że wynika ono bezpośrednio ze statusu obywatela Unii, wykonywanie tego prawa nie jest uzależnione od wykazania jakiegokolwiek interesu w powoływaniu się na nie (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2023). Z tego powodu przepis ten sprzeciwia się wszelkim przepisom prawa krajowego, których skutkiem byłoby pozbawienie obywateli Unii możliwości skutecznego korzystania z istoty praw przysługujących im w związku ze statusem obywatela Unii (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2021). Z drugiej strony natomiast art. 20 TFUE nie przyznaje obywatelom państw trzecich żadnych odrębnych praw. TSUE za każdym razem podkreśla, że prawa przyznane takim osobom nie są ich prawami własnymi, lecz jedynie prawami pochodnymi, które wynikają z praw przysługujących właśnie obywatelom Unii, argumentując przy tym, że cel i uzasadnienie tych pochodnych praw opierają się na założeniu, że odmowa ich uznania może przede wszystkim wpływać na swobodę przemieszczania się obywateli Unii na jej terytorium (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2024).

Bardziej precyzyjnie, na gruncie art. 21 TFUE i dyrektywy 2004/38 (dyrektywa w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich, 2004) każdy obywatel Unii i członkowie jego rodziny, którzy im towarzyszą lub do niego dołączają, mają prawo

do przebywania na terytorium przyjmujących państw członkowskich z zastrzeżeniem określonych ograniczeń i warunków. Nie jest przy tym istotne, jakie obywatelstwo posiadają członkowie rodziny obywatela Unii. Słusznie zauważa się w literaturze, że prawo do przemieszczania się i pobytu na terytorium innych państw członkowskich stanowią fundamenty funkcjonowania Unii, a korzystanie z nich byłoby utrudnione bez poszanowania zasady jedności rodziny, stosowanej bez względu na obywatelstwo członków rodziny obywatela Unii (Rowińska & Sadowski, 2016, s. 47). Prawo pobytu w przyjmującym państwie członkowskim zostało wyraźnie przyznane obywatelom państw trzecich.

Jednym z przykładów wspomnianych ograniczeń jest przewidziane w art. 27 dyrektywy 2004/38 ograniczenie prawa pobytu w państwie przyjmującym ze względów porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego. Innym warunkiem przewidzianym w prawie wtórnym jest zawarty w art. 7 ust. 1 dyrektywy 2004/38 wymóg posiadania wystarczających środków, aby nie stanowić obciążenia dla systemu pomocy społecznej przyjmującego państwa członkowskiego w okresie pobytu, oraz posiadania pełnego ubezpieczenia zdrowotnego (More, 2022, s. 1915). TSUE zawsze bierze pod uwagę, że te ograniczenia i warunki powinny być stosowane z poszanowaniem granic wyznaczonych przez prawo Unii, zgodnie z ogólnymi zasadami tego prawa, w tym zwłaszcza z zasadą proporcjonalności. Stąd wystarczy, aby obywatele Unii mieli możliwość dysponowania takimi środkami, przy czym dyrektywa 2004/38 nie wprowadza żadnych wymogów co do pochodzenia tych środków, mogą być więc one dostarczane przez obywatela państwa trzeciego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 30.06.2016). Co więcej, źródłem tych środków mogą być również dochody uzyskiwane z pracy wykonywanej nielegalnie przez obywatela państwa trzeciego, nieposiadającego zezwolenia na pobyt i zezwolenia na pracę w przyjmującym państwie członkowskim (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2019). Przykłady z orzecznictwa TSUE, z których szczególnie w drugim przypadku rozstrzygnięcie Trybunału nie było oczywiste, mają służyć podkreśleniu faktu, że korzystanie przez małe dziecko z prawa pobytu w państwie przyjmującym pociąga za sobą prawo tego dziecka do towarzystwa osoby rzeczywiście sprawującej nad nim opiekę, w związku z czym osoba ta powinna mieć możliwość zamieszkania z nim w okresie jego pobytu w przyjmującym państwie członkowskim. Inaczej odmówienie takiej osobie, najczęściej rodzicowi, obywatelowi Unii lub obywatelowi państwa trzeciego, możliwości przebywania z tym dzieckiem w przyjmującym państwie członkowskim, pozbawiałoby wszelkiej skuteczności prawa pobytu tego ostatniego.

2. Prawo pobytu na podstawie art. 20 TFUE i art. 21 TFUE

Charakter prawa pobytu obywateli państw trzecich będących członkami rodziny obywatela Unii na podstawie art. 20 TFUE różni się znacznie od tego przyznanego na

podstawie art. 21 TFUE, choć w ramach swojego orzecznictwa TSUE wskazał również na pewne podobieństwa, a przynajmniej zastosował takie same reguły interpretacji. Przede wszystkim prawo to jest wynikiem działalności orzeczniczej TSUE. Następnie, obejmuje tylko te stany faktyczne, w których obywatel Unii nie przemieścił się do innego państwa członkowskiego. Oprócz tego, przepis ten nie ma zastosowania, gdy danej osobie przysługuje prawo pobytu na gruncie pochodnego prawa Unii, przez co najczęściej rozumie się możliwość zastosowania wobec niej dyrektywy 2004/38, dyrektywy 2003/109 w sprawie rezydentów długoterminowych lub dyrektywy 2003/86 w sprawie łączenia rodzin (te dwie ostatnie są instrumentami unijnego prawa migracyjnego). W orzecznictwie TSUE wskazać można wiele spraw, w których Trybunał musiał zdecydować, czy konkretna sytuacja objęta jest art. 20 TFUE czy też art. 21 TFUE. W tego rodzaju sprawach najpierw analizował możliwość zastosowania art. 21 TFUE, a jeśli dochodził do wniosku, że tego przepisu nie można zastosować, sprawdzał możliwość zastosowania art. 20 TFUE (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2012). Dlatego też prawo pobytu na podstawie art. 20 TFUE określa się jako mające charakter pomocniczy wobec prawa pobytu na podstawie art. 21 TFUE, stąd też TSUE bardzo często powtarza, że prawo to przysługuje obywatelom państw trzecich jedynie w bardzo szczególnych sytuacjach (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 30.06.2016). Powyższe nie przeczy jednak stwierdzeniu, że oprócz ewidentnych różnic w zakresie stosowania obydwu przepisów, mają one również określone cechy wspólne. W obydwu przypadkach TSUE powołuje się na cel, jakim jest zapewnienie skuteczności prawa unijnemu. Stosuje również takie same metody interpretacyjne, wypracowane na potrzeby stosowania art. 21 TFUE, przy rozstrzyganiu spraw związanych z zagrożeniami dla porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego.

3. Istota prawa pobytu na podstawie art. 20 TFUE i pojęcie istoty praw wynikających ze statusu obywatela Unii

Przyznanie prawa pobytu obywatelowi państwa trzeciego, będącemu członkiem rodziny obywatela Unii, który nigdy nie skorzystał ze swobody przepływu osób, opiera się na założeniu, że sytuacja takiego obywatela Unii nie może tylko z tego powodu zostać zrównana z sytuacją o charakterze czysto wewnętrznym, to jest niewykazującą żadnego związku z którąkolwiek z sytuacji przewidzianych w prawie Unii (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 15.11.2011, Goldner Lang, 2018). Łącznikiem z prawem Unii jest tu status obywatela Unii właśnie, określane jako podstawowy status obywateli państw członkowskich. Na tej podstawie obywatel Unii, w tym dziecko, może powoływać się, również w stosunku do państwa członkowskiego, którego obywatelstwo posiada, na prawa związane z tym statusem (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 15.11.2011).

Założenie jest więc takie, że prawo pobytu we wspomnianych wyżej okolicznościach powinno być przyznawane w drodze wyjątku, w bardzo szczególnych sytuacjach, jeśli w konsekwencji ewentualnej odmowy obywatel Unii byłby w praktyce zmuszony do opuszczenia terytorium Unii rozpatrywanego jako całość, a w związku z tym zostałby pozbawiony możliwości skutecznego korzystania z istoty praw przysługujących mu w związku z posiadanym przez niego statusem (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2024).

Koncepcja istoty praw stanowi podstawę ochrony praw obywateli Unii w przypadku, gdy żadna inna nie jest dla nich dostępna (Van den Brink, 2021, s. 18). Została ona powołana w *Ruiz Zambrano* (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 8.03.2011), a w kolejnych orzeczeniach doprecyzowano, że kryterium dotyczące pozbawienia istoty praw przyznanych w związku ze statusem obywatela Unii odnosiło się w nich do sytuacji zdefiniowanych przez okoliczność, że obywatel Unii był faktycznie zmuszony do opuszczenia nie tylko terytorium państwa członkowskiego, którego jest obywatelem, lecz także terytorium całej Unii (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 15.11.2011). Wynika z tego, że pojęcie istoty praw wynikających ze statusu obywatela Unii powinno być rozpatrywane w kontekście obowiązku opuszczenia terytorium Unii.

Według TSUE kryterium to ma bardzo szczególny charakter, gdyż obejmuje sytuacje, w których nie powinno się – na zasadzie wyjątku – odmówić prawa pobytu obywatelowi państwa trzeciego, będącego członkiem rodziny obywatela państwa członkowskiego, pod rygorem naruszenia skuteczności obywatelstwa Unii, z którego ten obywatel Unii korzysta (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 15.11.2011).

W doktrynie wielokrotnie próbowano nadać konkretną treść pojęciu istoty praw (Frąckowiak-Adamska, 2012, s. 25; Gniadzik, 2018, s. 386), słusznie zauważając, że brak definicji przedstawionej przez TSUE otwiera szerokie możliwości interpretacji (Frąckowiak-Adamska, 2012, s. 25). Z perspektywy czasu można natomiast twierdzić, że przy próbie określania zakresu tego pojęcia należy uwzględniać konkretne stany faktyczne i okoliczności, rozpatrywane w konkretnych sprawach przed sądami krajowymi.

4. Prawo pobytu na podstawie art. 20 TFUE a stosunek zależności

Według TSUE odmowa przyznania prawa pobytu obywatelowi państwa trzeciego będącemu członkiem rodziny obywatela Unii, który nigdy nie skorzystał ze swobody przemieszczania się, może podważyć skuteczność obywatelstwa Unii tylko wtedy, gdy ten obywatel państwa trzeciego pozostaje z danym obywatelem Unii w stosunku zależności, skutkiem czego ten obywatel Unii byłby zmuszony do towarzyszenia obywatelowi państwa trzeciego oraz do opuszczenia terytorium Unii rozpatrywanego jako całość (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 27.04.2023). Taki

pobyt jest zatem konieczny, aby obywatel Unii mógł skutecznie korzystać z istoty praw przyznanych przez ten status dopóki trwa stosunek zależności z obywatelem państwa trzeciego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 22.06.2023).

W literaturze twierdzi się, że w przypadku członków rodziny obywatela Unii, który nie skorzystał ze swobody przepływu osób, stosunek zależności jest kluczowym łącznikiem z prawem UE (Ristuccia, 2023, s. 1228), a orzecznictwo TSUE przynosi wskazówki, w jaki sposób należy go badać.

W celu oceny ryzyka, czy dane dziecko – obywatel Unii – byłoby zmuszone do opuszczenia terytorium Unii, istotne jest zatem to, czy faktyczną pieczę nad dzieckiem w aspekcie prawnym, finansowym czy uczuciowym sprawuje rodzic będący obywatelem państwa trzeciego, i to, czy istnieje rzeczywisty stosunek zależności między dzieckiem a rodzicem – obywatelem państwa trzeciego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2017). Wymienione tu aspekty: prawny, finansowy i uczuciowy należy analizować bardzo indywidualnie. Poszczególne czynniki są częścią oceny stosunku zależności jako takiej. Tak jest na przykład w przypadku zależności prawnej, która sama w sobie nie jest wystarczająca dla ustalenia konieczności przyznania prawa pobytu (Rusticcia, 2023, s. 1236). Również element finansowy nie jest decydujący, ponieważ nawet jeśli w wychowaniu dziecka partycypuje finansowo drugi rodzic – obywatel Unii, to nie ma to decydującego wpływu na sytuację prawną rodzica, obywatela państwa trzeciego, z którym dziecko mieszka. Z kolei zależność emocjonalna to coś więcej niż kochająca się rodzina, która pragnie zamieszkiwać razem (Rusticcia, 2023, s. 1242). Tutaj konieczne jest, aby wystąpiła sytuacja, że dana osoba w żaden sposób nie może zostać oddzielona od członka rodziny, od którego jest zależna (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2018). TSUE uznał też za istotne okoliczności: wiek takiego dziecka, jego rozwój fizyczny i emocjonalny, stopień jego więzi emocjonalnej zarówno z rodzicem będącym obywatelem Unii, jak i z rodzicem będącym obywatelem państwa trzeciego, a także ryzyko, jakie stanowiłoby dla równowagi tego dziecka rozdzielenie z tym ostatnim (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 7.09.2022). Okoliczność, że drugi rodzic jest obywatelem Unii, miałaby znaczenie dla sytuacji obywatela państwa trzeciego, gdyby zostało ustalone, że rodzic ten jest rzeczywiście zdolny i gotowy do sprawowania samodzielnie codziennej faktycznej opieki nad tym dzieckiem (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2017). Stąd ojciec – obywatel Unii, nie jest w stanie, według obiektywnych kryteriów, opiekować się dzieckiem, jeśli jest pozbawiony wolności, umieszczony w specjalistycznej placówce lub w szpitalu albo zmarł (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2017). W pozostałych przypadkach rodzic – obywatel państwa trzeciego, musi wykazać w przekonujący sposób, że rodzic – obywatel Unii nie jest w stanie, nawet z pomocą innych osób, zaopiekować się dzieckiem.

Przyznanie prawa pobytu na podstawie art. 20 TFUE należy oceniać w świetle intensywności stosunku zależności między danym obywatelem państwa trzeciego a obywatelem Unii będącym członkiem jego rodziny, a taka ocena musi uwzględniać

wszystkie okoliczności danej sprawy (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2024.). Istnienie więzi rodzinnej, czy to natury biologicznej, czy prawnej, między obywatelem Unii a członkiem jego rodziny będącym obywatelem państwa trzeciego nie stanowi więc wystarczającego uzasadnienia dla przyznania temu członkowi rodziny, na podstawie art. 20 TFUE, pochodnego prawa pobytu na terytorium państwa członkowskiego, którego ów obywatel Unii jest obywatelem (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 5.05.2022).

Taki stosunek zależności z reguły ustaje wraz z upływem czasu, najczęściej po osiągnięciu przez dziecko pełnoletności.

Orzecznictwo TSUE wskazuje też na konkretne obowiązki spoczywające na organach krajowych dokonujących oceny ryzyka, czy dane dziecko – obywatel Unii – byłoby zmuszone do opuszczenia jej terytorium, kiedy badają one stosunek zależności. Należy zauważyć, że po raz pierwszy pojawia się tu nawiązanie do konieczności uwzględnienia przez nie praw podstawowych ujętych w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej (dalej: KPP), a mianowicie prawa do poszanowania życia rodzinnego (art. 7 KPP) pozostającego w ścisłym związku z zapewnieniem najlepszego interesu dziecka (art. 24 ust. 2 KPP) (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2017).

Co prawda TSUE wychodzi z założenia, że organy krajowe nie mają obowiązku systematycznego i z własnej inicjatywy badania istnienia stosunku zależności w rozumieniu art. 20 TFUE, ponieważ to obywatel państwa trzeciego powinien przedstawić informacje i dowody pozwalające na dokonanie oceny, czy spełnione są przesłanki stosowania tego przepisu (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2020), to jednak mają one obowiązek dokonania oceny, na podstawie informacji i dowodów, które obywatel państwa trzeciego i obywatel Unii powinni móc swobodnie przedstawić, a w razie potrzeby dokonując koniecznych sprawdzeń, czy między tymi osobami taki stosunek zależności istnieje (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2020).

TSUE nakazuje uwzględnienie przez organy krajowe sytuacji, jaka ma miejsce w chwili, gdy mają wydać rozstrzygnięcie, ze względu na to, że powinny one ocenić przewidywalne konsekwencje swej decyzji dla dziecka i możliwości korzystania przez nie z istoty praw wynikających ze statusu obywatela Unii. Trybunał ustanawia też dodatkowy wymóg, tym razem skierowany wprost do sądów krajowych orzekających w przedmiocie skargi na decyzję organów administracyjnych, nakazując im uwzględnienie okoliczności faktycznych, które nastąpiły po wydaniu tej decyzji, a to w celu uniknięcia sytuacji, w której dziecko to zostałoby pozbawione możliwości tego skutecznego korzystania w związku z decyzją wydaną przez organy administracyjne (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2020).

Sąd wniosek, że nawet jeśli rodzic – obywatel państwa trzeciego – nie zajmował się wcześniej codzienną opieką nad danym dzieckiem przez długi okres, i wiążący się z tym ewentualny brak stosunku zależności w tamtym okresie, nie mogą być uznane za rozstrzygające, ponieważ nie wyklucza to, że w dniu, w którym organy krajowe wydają decyzję, rodzic ten faktycznie sprawuje tę codzienną opiekę. Jednak

również wspólne zamieszkiwanie rodzica – obywatela państwa trzeciego i jego małoletniego dziecka – obywatela Unii nie stanowi przesłanki koniecznej dla ustalenia istnienia stosunku zależności między nimi (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 5.05.2022). To samo dotyczy sytuacji, w której w chwili, gdy sąd krajowy ma rozstrzygnąć sprawę, taki rodzic sprawuje faktycznie codzienną opiekę nad małoletnim dzieckiem – taka okoliczność nie może wystarczyć do wywiedzenia istnienia stosunku zależności, ponieważ ocena ta powinna zawsze opierać się na analizie wszystkich istotnych okoliczności (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 22.06.2023).

TSUE miał okazję wypowiedzieć się również w odniesieniu do sytuacji, w której małoletni obywatel Unii mieszkał na stałe z obojgiem rodziców, a co za tym idzie, piecza nad tym dzieckiem oraz opieka w aspektach prawnym, uczuciowym i finansowym były na co dzień sprawowane przez oboje rodziców. W tym zakresie ustanowił wzruszalne domniemanie, że ów małoletni obywatel Unii i jego rodzic – obywatel państwa trzeciego pozostają w stosunku zależności niezależnie od tego, że drugi rodzic tego dziecka ma, jako obywatel państwa członkowskiego, na którego terytorium rodzina ta osiadła, bezwarunkowe prawo do przebywania na terytorium tego państwa członkowskiego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 5.05.2022).

Badanie stosunku zależności dokonywane jest również w relacjach pomiędzy małżonkami, z których jedno z nich jest obywatelem państwa trzeciego wnioskującym o wydanie zezwolenia na pobyt. W takich sytuacjach należy zbadać, w wyjątkowych przypadkach, jako że osoba dorosła jest co do zasady zdolna do życia niezależnie od członków swojej rodziny, istnienie lub nie takiego stosunku. Uznanie takiego stosunku zależności między dwoma dorosłymi członkami tej samej rodziny jest możliwe wtedy, gdy zainteresowana osoba w żaden sposób nie może zostać oddzielona od członka rodziny, w zależności od którego pozostaje (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 7.09.2022). Nie uzasadniają natomiast zastosowania art. 20 TFUE jako podstawy dla prawa pobytu dla obywatela państwa trzeciego względy ekonomiczne albo utrzymania jedności rodziny na terytorium Unii – w przypadku osób dorosłych nie mają one wpływu na to, że obywatel Unii byłby zmuszony do opuszczenia terytorium Unii (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2012). Konieczność badania stosunku zależności pozostaje więc przede wszystkim domeną relacji między rodzicem – obywatelem państwa trzeciego i dzieckiem – obywatelem Unii.

5. Prawo pobytu na podstawie art. 20 TFUE a względy porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego

Trybunał początkowo przedstawiał zakaz pozbawiania obywateli Unii rzeczywistego korzystania z istoty ich praw w kategoriach bezwzględnych (Van den Brink, 2021, s. 19), jednak w kolejnych orzeczeniach zaczął wskazywać sytuacje, w których prawo to może zostać ograniczone. Dotyczy to przede wszystkim możliwości

powoływania się przez państwa członkowskie na wyjątek związany z zagrożeniem dla porządku publicznego lub bezpieczeństwa publicznego danego państwa. Można powiedzieć, że duża część spraw, w których TSUE dokonywał interpretacji art. 20 TFUE, dotyczyła toczących się przed sądami krajowymi postępowań w zakresie powrotów. Tytułem przykładu można wskazać postępowanie, w ramach którego wydano decyzję w przedmiocie cofnięcia obywatelowi państwa trzeciego karty stałego pobytu i zobowiązania do opuszczenia terytorium Węgier ze względu na zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego tego państwa (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2024), postępowanie, w którym wydano decyzję w przedmiocie oddalenia wniosku obywatela państwa trzeciego o wydanie krajowego zezwolenia na osiedlenie się na Węgrzech, również ze względów bezpieczeństwa narodowego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2024), czy też postępowanie, w toku którego wydano decyzję w przedmiocie wydalenia obywatelki państwa trzeciego ze względu na popełnienie przez nią przestępstwa o określonym ciężarze gatunkowym, podjętą ze względów porządku publicznego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 13.09.2016, C-304/13).

Co ciekawe, TSUE zastosował do art. 20 TFUE analogię pomiędzy przewidzianymi w art. 27 dyrektywy 2004/38 ograniczeniami swobody przemieszczania się z powyższych względów, a ograniczeniami, na które państwa członkowskie mogą powoływać się w ramach obywatelstwa Unii ustanowionego w art. 20 TFUE.

Trybunał wyszedł mianowicie z założenia, że ponieważ art. 20 TFUE nie wpływa na możliwość powoływania się przez państwa członkowskie na wyjątek związany z utrzymaniem porządku publicznego i ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 13.09.2016, C-165/14), to państwa członkowskie mogą pod pewnymi warunkami odstąpić od pochodnego prawa pobytu opartego na art. 20 TFUE w celu zapewnienia utrzymania porządku publicznego lub ochrony bezpieczeństwa publicznego, szczególnie gdy dany obywatel państwa trzeciego stanowi rzeczywiste, aktualne i dostatecznie poważne zagrożenie dla porządku publicznego lub bezpieczeństwa publicznego lub narodowego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2024). Tym niemniej, tak samo jak ma to miejsce w sytuacjach objętych zakresem stosowania dyrektywy 2004/38, odmowa prawa pobytu oparta na tej przesłance może wynikać jedynie z konkretnej oceny wszystkich istotnych okoliczności danego przypadku, dokonywanej w świetle zasady proporcjonalności, praw podstawowych, w tym prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego i najlepszego interesu dziecka danego obywatela państwa trzeciego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 7.09.2022). Dodatkowo, w przypadku relacji rodzic – dziecko, należy uwzględnić wiek, stan zdrowia i sytuację rodzinną i ekonomiczną małoletniego obywatela Unii (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 27.04.2023). Dopiero po przeprowadzeniu takiej oceny i po uwzględnieniu wszystkich istotnych okoliczności, a w szczególności dobra małoletniego dziecka, będącego obywatelem Unii, państwo członkowskie może wobec takiego obywatela państwa trzeciego wydać decyzję w przedmiocie cofnięcia lub odmowy wydania dokumentu pobytowego (Wy-

rok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2024), w przedmiocie zakazu wjazdu i pobytu (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 27.04.2023) lub w przedmiocie nakazu opuszczenia terytorium państwa członkowskiego (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2018). Środki podejmowane przez państwa członkowskie, rozumiane jako decyzje administracyjne zawierające określone nakazy, zakazy lub odmowy, byłyby więc w takich okolicznościach zgodne z prawem Unii, nawet jeżeli powodowałyby obowiązek opuszczenia terytorium Unii, wraz z obywatelem państwa trzeciego, przez będącego członkiem jego rodziny obywatela Unii.

6. Prawo pobytu na podstawie art. 20 TFUE a wystarczające zasoby

Jak wykazano powyżej, odmowa przyznania prawa pobytu obywatelowi państwa trzeciego na podstawie art. 20 TFUE z powołaniem się na względy porządku publicznego lub bezpieczeństwa publicznego pozostaje w zgodzie z tym przepisem. Należy postawić pytanie, czy art. 20 TFUE w ten sam sposób pozwala państwom członkowskim wprowadzić wyjątek od przewidzianego w nim pochodnego prawa pobytu związany z wymogiem posiadania przez obywatela Unii wystarczających zasobów.

TSUE rozpatrywał tę kwestię w kontekście łączenia rodziny obywatela państwa trzeciego z członkiem tej rodziny będącym obywatelem państwa członkowskiego. Przy tej okazji stwierdził, że ponieważ prawo Unii co do zasady nie ma zastosowania w takich sprawach, to zasadniczo nie stoi ono na przeszkodzie uregulowaniu państwa członkowskiego, na podstawie którego takie łączenie rodziny jest uzależnione od spełnienia warunku posiadania wystarczających zasobów w sytuacji, gdy obywatel Unii nie ma wystarczających zasobów dla swojej rodziny, by nie stanowić obciążenia dla krajowego systemu pomocy społecznej (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 5.05.2022). Jednakże systemowe nakładanie takiego warunku, bez jakichkolwiek odstępstw, może naruszać prawo pobytu przyznawane na podstawie art. 20 TFUE (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 5.05.2022). W tym kontekście Trybunał wskazał na obowiązek oceny przez organy krajowe tego ewentualnego wyjątku od prawa pobytu wynikającego z art. 20 TFUE, opierając się na prawie do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, a także na zasadzie proporcjonalności jako zasadzie ogólnej prawa Unii (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2020). W każdym razie odmowa przyznania członkowi rodziny obywatela Unii prawa pobytu stanowiłaby naruszenie możliwości skutecznego korzystania z istoty praw przysługujących obywatelowi Unii ze względu na jego status i byłaby nieproporcjonalna do celu, któremu służy warunek dotyczący zasobów. Warunek ten polega na ochronie finansów publicznych danego państwa członkowskiego. Odnosząc się natomiast do możliwości ograniczenia prawa pobytu na podstawie art. 20 TFUE ze względów porządku i bezpieczeństwa publicznego, Trybunał dokonał rozróżnienia wagi celu czysto ekonomicznego, który różni się zasadniczo od celu polegającego na utrzyma-

niu porządku publicznego i ochronie bezpieczeństwa publicznego i nie pozwala na uzasadnienie aż tak daleko idącego naruszenia praw wynikających ze statusu obywatela Unii (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2020). Organy krajowe dokonujące oceny w tym zakresie nie mogą oddalić wniosku obywatela państwa trzeciego w sposób automatyczny, wyłącznie z tego powodu, że obywatel Unii nie posiada wystarczających zasobów. Również tutaj mają one obowiązek przeprowadzenia oceny, na podstawie informacji lub dowodów, które obywatel państwa trzeciego i obywatel Unii powinni mieć możliwość swobodnego przedstawienia, a także w razie potrzeby dokonując koniecznych sprawdzeń, czy te dwie osoby pozostają w stosunku zależności, co oznaczałoby, że ten obywatel państwa trzeciego co do zasady powinien otrzymać pochodne prawo pobytu na podstawie art. 20 TFUE (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2020).

7. Prawo pobytu na podstawie art. 20 TFUE a najlepszy interes dziecka

Przy dokonywaniu wykładni art. 20 TFUE Trybunał Sprawiedliwości nakazuje uwzględnianie, przy ocenie zasadności przyznania prawa pobytu na tej podstawie, prawa do ochrony życia rodzinnego i prywatnego (art. 7 KPP) i najlepszego interesu dziecka (art. 24 ust. 2 KPP), przy czym najlepszy interes dziecka przywoływany jest w kontekście tego, w jaki sposób organy krajowe powinny badać sytuację obywatela państwa trzeciego będącego rodzicem małoletniego obywatela Unii.

Artykuł 7 KPP został wykorzystany dużo wcześniej (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 15.11.2011). Trybunał potwierdził, że zawiera on prawa odpowiadające tym gwarantowanym przez art. 8 ust. 1 EKPC i dlatego należy nadać mu to samo znaczenie i ten sam zakres co prawom przyznanym w art. 8 ust. 1 EKPC zgodnie z wykładnią w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 15.11.2011). W tym miejscu należy mieć na względzie, że zgodnie z orzecznictwem ETPC głównym celem art. 8 EKPC jest zapewnienie zainteresowanej osobie ochrony przed arbitralną ingerencją władz publicznych, chociaż nie nakłada on na państwo ogólnego obowiązku zezwalania na łączenie rodzin. Ponadto TSUE dokonał ważnego ustalenia, kiedy sąd państwa członkowskiego ma stosować art. 7 KPP (gdy uzna, że przedstawiona mu sytuacja skarżących w postępowaniu przed sądem krajowym podlega zakresowi prawa Unii), a kiedy art. 8 EKPC (gdy uzna, że ta sytuacja nie podlega zakresowi zastosowania prawa Unii). Trybunał rozdzielił tu kompetencje Unii i systemu opartego na EKPC, a – co ciekawe – począwszy od 2017 r. powoływał się jedynie na KPP (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2017).

Najlepszy interes dziecka został przywołany już w 2012 r. (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2012). Jednak tutaj TSUE z własnej woli przeanalizował dyrektywę 2003/86 w sprawie łączenia rodzin. To konkretne orzeczenie pokazuje, że

w tamtym czasie wtórne prawo migracyjne UE oferowało lepszą ochronę życia rodzinnego niż prawo pierwotne UE dotyczące obywatelstwa. Podczas gdy to pierwsze można było interpretować w świetle KPP, to drugie było wtedy na takim etapie rozwoju, że wykładnia w świetle KPP nie była jeszcze w praktyce możliwa (Frasca & Carlier, 2023, s. 377). Najlepszy interes dziecka został następnie przywołany w kontekście badania proporcjonalności środków krajowych w związku z zagrożeniem porządku publicznego lub bezpieczeństwa publicznego w świetle dyrektywy 2004/38 (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 13.09.2016, C-165/14), a w kolejnym etapie – przy okazji badania stosunku zależności (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE, 2017). Co ciekawe, Trybunał uznał również, że na najlepszy interes dziecka można powołać się też nie w celu oddalenia wniosku o udzielenie zezwolenia na pobyt rodzica, lecz przeciwnie – w celu uniemożliwienia wydania decyzji zobowiązującej dziecko – obywatela Unii, które nigdy nie przebywało na terytorium Unii, do opuszczenia jej terytorium (Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 22.06.2023). Przy tym konkretnym przypadku w literaturze zwraca się uwagę, że w zderzeniu z prawami podstawowymi – koniecznością ochrony najlepszego interesu dziecka – TSUE daje jednak pierwszeństwo koncepcji obywatelstwa Unii (Rondu, 2023, s. 560) – nie dokonuje oceny najlepszego interesu dziecka w taki sposób, że uznaje, że obywatelstwo Unii nie może podlegać ograniczeniom (Frasca, 2023, s. 14). Gdyby przy dokonywaniu wykładni uznał wyższą wagę najlepszego interesu dziecka, to być może orzeczenie brzmiałoby inaczej, jeśli weźmiemy pod uwagę sytuację małoletniego obywatela Unii – w tej sprawie chłopca, który nigdy nie opuszczał Tajlandii i nie znał ani języka niemieckiego, ani angielskiego.

Prawa podstawowe zapisane w KPP są w dalszym ciągu wykorzystywane w dość ograniczonym zakresie. Nie przeszkadza to w literaturze przedmiotu stawiać wniosków, że synergia dwóch zasad: najlepszego interesu dziecka z jednej strony i ochrony statusu obywatela Unii z drugiej nadaje Karcie nowe znaczenie, „prawdziwą pozycję konstytucyjną” (Frasca & Carlier, 2023, s. 379). Na pewno też pojęcie najlepszego interesu dziecka zyska nowe elementy w toku kolejnych spraw, które czekają na rozstrzygnięcie (sprawa C-147/24 *Safi*).

Wnioski

W literaturze często pojawia się stwierdzenie (Gniadzik, 2018, s. 389), że po wydaniu wyroku w sprawie *Ruiz Zambrano* TSUE w kolejnych wyrokach dokonał zawężenia pojęcia „istoty praw związanych z obywatelstwem unijnym”. Z perspektywy czasu można na to spojrzeć w inny sposób.

Mianowicie orzecznictwo TSUE i doktryna art. 20 TFUE wynika z okoliczności poszczególnych spraw rozpatrywanych przed sądami krajowymi, a niejednokrotnie ze sposobu, w jaki zostały sformułowane pytania prejudycjalne, co jednocześnie

przekłada się na ustawodawstwo i praktykę krajową (EMN, 2018; EMN, 2023; Van Eijken, 2021, s. 59–66). Z tego powodu nie do końca uzasadniona jest krytyka, że TSUE nie wypowiedział się na temat konkretnych problemów prawnych. Wręcz przeciwnie, należy raczej skłaniać się do stwierdzeń, że TS wypowiedział się najszerzej jak mógł w ramach tego szczególnego kontekstu obywatelstwa Unii (Van Eijken & Phoa, 2018, s. 949), a różne wątpliwości były wyjaśniane w kolejnych wyrokach (Kroeze & Elsuwege, 2021, s. 4). Analiza orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości, poprzez odniesienie się do poszczególnych elementów statusu małoletnich obywateli Unii, którzy nigdy nie skorzystali ze swobody przemieszczania się, prowadzi do wniosku zbieżnego z tezą wyrażoną na wstępie, że doprecyzowanie ich sytuacji przełożyło się na zakres, a także praktyczną i prawną możliwość korzystania z praw im przysługujących na mocy tego statusu.

Słusznie zauważa się w literaturze, odwołując się przez analogię do opinii rzecznika generalnego w sprawie *Ruiz Zambrano*: „W sytuacji, gdy jednostki przemieszczają się, robią to jako ludzie, a nie jako roboty. Zakochują się, zawierają związki małżeńskie i tworzą rodziny. Jednostka, jaką jest rodzina, zależnie od okoliczności może składać się wyłącznie z obywateli Unii Europejskiej albo obywateli Unii Europejskiej i obywateli państw trzecich pozostających w ścisłych związkach”. Nawet jeśli nigdy się nie przeprowadziły, rodziny funkcjonują jak ludzie, a to oznacza, że ta linia orzecznicza będzie dynamiczna, ponieważ relacje między ludźmi są dynamiczne (Van Einken, 2021, s. 66).

BIBLIOGRAFIA

- Brink Van den, M. (2021). Is it time to Abolish the Substance of EU Citizenship Rights Test? *European Journal of Migration and Law*, 23(1), 13–28.
- Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich (Dz. Urz. UE L 158 z 30.04.2004).
- Eijken Van, H. & Phoa, P. (2018). The Scope of Article 20 TFUE clarified in Chavez-Vilchez: are the fundamental rights of minor EU citizens coming of age? *European Law Review*, 43(6), 949–970.
- Eijken Van, H. (2021). Connecting the Dots Backwards, What did *Ruiz Zambrano* Mean for EU Citizenship and Fundamental Rights in EU Law? *European Journal of Migration and Law*, 23(1), 48–67.
- EMN Ad-Hoc Query on Impact of 2017 Chavez-Vilchez ruling (2018). https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/2018.1326_-_impact_of_2017_chavez-vilchez_ruling.pdf
- EMN Ad-Hoc Query on 2023.12 Derived right of residence under Article 20 of the Treaty on the Functioning of the European Union (2023). https://www.emn.lt/uploads/Products/product_2025/ae51a874-e2f7-435b-8949-379483a5cf25_en.pdf
- European Union Agency for Fundamental Rights – FRA (2022). Handbook on European law relating to the rights of the child – 2022 edition. <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/handbook-european-law-child-rights>

- Frasca, E. & Carlier, J-Y. (2023). The Best Interests of the Child in ECJ Asylum and Migration Case-Law: Towards a Safeguard Principle for the Genuine Enjoyment of the Substance of Children's Rights. *Common Market Law Review*, 60(2), 345–390.
- Frasca, E. (2023, August). No assessment of the best interests of the child when the EU citizen, who is a minor, exercises the right to enter and reside in the EU Member State of their nationality. *Cahiers de l'EDEM*.
- Frąckowiak-Adamska, A. (2012). O istocie praw wynikających z obywatelstwa Unii, *Europejski Przegląd Sądowy*, 10, 21–33.
- Gniadzik, M. (2018). *Ewolucja statusu obywateli Unii wobec państwa przyjmującego i państwa pochodzenia w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*. Beck.
- Goldner Lang, I. (2018). *Extending the Scope of EU Law to Internal Situations: "In the Child's Best Interests We Swear, but not a step further"*. <https://eumigrationlawblog.eu/extending-the-scope-of-eu-law-to-internal-situations-in-the-childs-best-interests-we-swear-but-not-a-step-further/?print=print>
- Kroeze, H. & Elsuwege Van, P. (2021). Revisiting *Ruiz Zambrano*: A Never Ending Story? *European Journal of Migration and Law*, 23(1), 1–12.
- Maliszewska-Nienartowicz, J. (2022). Prawo dziecka do kontaktów z osobami bliskimi w sytuacjach transgranicznych – uwagi na tle unijnych regulacji prawnych oraz orzecznictwa TSUE. *Białostockie Studia Prawnicze*, 27(3), 177–191.
- More, G. (2022). Comprehensive sickness insurance, EU citizenship rights and residence rights of *Chen* carers: And all this after the UK has left the EU...: VI. *Common Market Law Review*, 59(6), 1915–1932.
- Nissen, E. (2021). A Children's Rights Perspective to *Ruiz Zambrano* and *Chavez-Vilchez*: an Examination in Light of Theory, Practice and Child Development Research. *European Journal of Migration and Law*, 23(1), 68–101.
- Peers, S. (2017). *Think of the children: The ECJ clarifies the status of non-EU parents of EU citizen children living in their own Member State*. <https://eulawanalysis.blogspot.com/2017/05/think-of-children-ecj-clarifies-status.html>
- Ristuccia, F. (2023). Ties that Bind and Ties that Compel. Dependency and the *Ruiz Zambrano* Doctrine. *Common Market Law Review*, 60(5), 1227–1268.
- Rondu, J. (2023). Le statut de citoyen européen a-t-il une Valeur pour l'enfant vivant hors du territoire de l'Union? Observations sur l'arrêt CJUE, 22 juin 2023, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Mère thaïlandaise d'un enfant mineur néerlandais)*, C-459/20, ECLI:EU:C:2023:499. *Europe des Droits & Libertés / Europe of Rights & Liberties*. <https://www.europedeslibertes.eu/article/recent-migration-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-with-focus-on-socio-economic-deprivation/>
- Rowińska, K. & Sadowski, P. (2016). Obywatelstwo Unii Europejskiej dzieci migrantów jako przesłanka do legalizacji pobytu ich rodziców. *Państwo i Prawo*, 5, 45–58.
- Sprawa C-147/24 *Safi*, wniosek z 26 lutego 2024 r. o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 8 marca 2011 r. w sprawie *Gerardo Ruiz Zambrano v. Office national de l'emploi*, C-34/09.

- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 15 listopada 2011 r. w sprawie *M. Dereci i in. v. Bundesministerium für Inneres*, C-256/11.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 6 grudnia 2012 r. w sprawach połączonych *O. i S. v. Maahanmuuttovirasto*, C-356/11 i 357/12.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 30 czerwca 2016 r. w sprawie *Secretary of State for the Home Department v. N.A.*, C-115/15.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 13 września 2016 r. w sprawie *Alfredo Rendón Marín v. Administración del Estado*, C-165/14.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 13 września 2016 r. w sprawie *Secretary of State for the Home Department v. C.S.*, C-304/14.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 10 maja 2017 r. w sprawie *H.C. Chavez Vilchez i in. v. Raad van bestuur van de Sociale verzekeringsbank i in.*, C-133/15.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 8 maja 2018 r. w sprawie *K.A. i in. v. Belgische Staat*, C-82/16.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 2 października 2019 r. w sprawie *Ermira Bajratari v. Secretary of State for the Home Department*, C-93/18.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 27 lutego 2020 r. w sprawie *Subdelegación del Gobierno en Ciudad Real v. RH*, C-836/18.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 5 maja 2022 w sprawach połączonych *Subdelegación del Gobierno en Toledo v. XU i QP*, C-451/19 i C-532/19.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 7 września 2022 r. w sprawie *E.K. v. Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, C-624/20.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 27 kwietnia 2023 r. w sprawie *M.D. v. Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság Budapesti és Pest Megyei Regionális Igazgatósága*, C-528/21.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 22 czerwca 2023 r. w sprawie *X v. Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, C-459/20.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości UE z 25 kwietnia 2024 r. w sprawach połączonych *NW i PQ v. Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság, Miniszterelnöki Kabinetirodát vezető minister*, C-420/22 i C-528/22.